

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 74 (1989)
Heft: 1

Artikel: Cronica sursilvana 1989
Autor: Cathomen, Ignaz / Cadruvi, Donat
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881933>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 23.02.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

C R O N I C A S U R S I L V A N A 1 9 8 9

I G N A Z C A T H O M E N

Schaner

— *Cuorsas da skis dil cup mundial a Crapogn Gion Laax/Falera.* Pervia da munconza da neiv ein treis cuorsas dil cup mundial vegnidas transferidas a cuort termin da Garmisch-Partenkirchen a Laax/Falera. Enteifer otg dis han ils organisateurs preparau relaziuns idealas per duas cuorsas rapidas ed in super G. La cuorsa rapida da sonda, ils 7 da schaner ei buc stada realisabla muort ina spessa brentina che ha impediù la vesta necessaria. Quella dil venderdis ei vegnida dominada dils campions austriacs: 1. L. Stock, 2. P. Wirnsberger, 3. Hans Höflehner. Il super G dalla domenica ha il grischun Martin Hangl da Samagnun gudignau avon ils dus Austriacs H. Enn e H. Mayer.

— *Il passaport svizzer uss era per romontsch.* Gievgia, ils 12 da schaner ha il cau digl uffeci federal da polizia, Peter Hess, surdau al cau dil departament da giustia, polizia e sanita', dr. Aluis Maissen, igl emprem passaport svizzer che riguarda era il romontsch sper ils lungatgs tudestg, franzos, talian ed engles. Il passaport ei vegnius scret el lungatg da scartira rumantsch grischun.

— *In promotur per la Val Lumnezia.* Na-

ven digl 1-1-1989 posseda la Lumnezia in promotur en survetsch parzial che sestenta da realisar las finamiras dalla Pro Natura Helvetica en collaboraziun cun interessents indigens per promover in svilup adattau en las regions muntagnardas. L'incumbensa da promotur ha Silvio Capeder, Cumbel/Valgronda surpriu. Damai che l'uniun da mistergners Lumnezia-su ha refusau da daventar purtadra da quell'acziun, vegn ella realisada sin basa privata (mira GR nr. 6/20-1-1989).

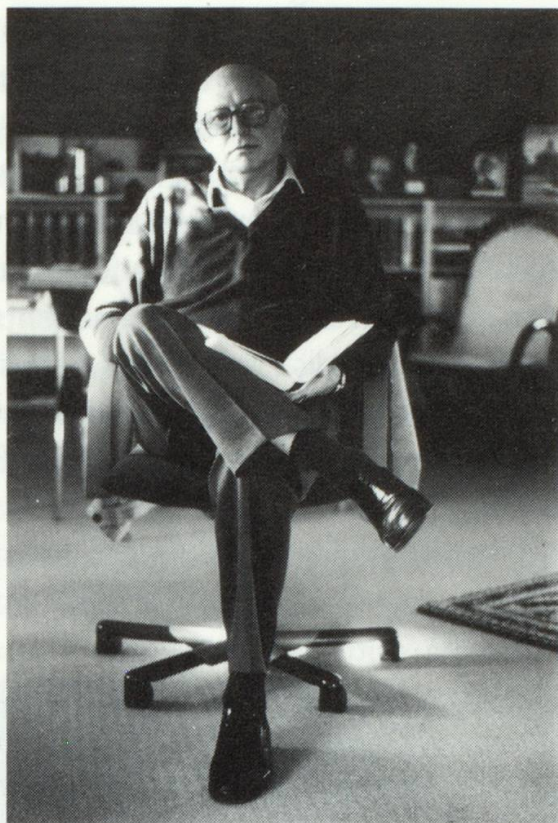
— *Ina dunna sursilvana en la cumissiun naziunala svizra dalla UNESCO.* Quels dis ei Rita Cathomas-Bearth, Rabiun/Cuera vegnida elegida dil cussegl federal sco commembra da quella impurtanta cumissiun dall'UNESCO (UNESCO = United Nations Education, Science and Culture Organisation, organisaziun per educaziun, scienza e cultura dallas naziuns reunidas). Ils 45 commembers svizzers da quella cumissiun representan tuttas regions e tuttas linguas e culturas svizras. Ei setracta surtut d'exponents dallas scolas aultas e medias, dalla scienza e cultura e dils mieds da massa. Rita Cathomas-Bearth ei la suletta representanta dil Grischun en quei gremi (mira informaziun GR nr. 7/24-1-1989).

— *In pictur ladin expone a ses maletgs a Mustér.* En la bar dil Postigliun a Mustér san ils admirateurs digl art dalla pictura s'occupar dalla pictura digl artist ladin, Flurin Bischoff da Lavin. Flurin Bischoff ei in pictur autodidact. Sia exposiziun a Mustér muossa 17 da sias ovras.

OBSERVAZIUNS

Agl ur dil temps

D O N A T C A D R U V I

Schaner

Savens eis ei iu il davos temps pervia de «Nadal, temps da bia manzegnass». Il cuntegn della discussiun, sch'ins duei numnar ils plogns e cunter-plogns, cumpari stediamein en la Gasetta Romontscha, ina discussiun, duei buc esser object de questas observaziuns. Mo per la funcziun dil schurnal e per l'informaziun dil lectur sepresentan damondas: Pertgei sto tut esser ina polemica? Nus muntagnards essan fermes e gronds e resistents — mo cura ch'ei va per il plaid, lu paupra nus. Ed in secund punct: La re-

dacziun della GR scriva buca senza rasschun che mo ils laics s'exprimien en tals graus. Quei ei ina experienza, fatga tontas e tontas gadas, aschia che nus astgein allegar ella era en quest liug. Ordlunder eis ei de trer conclusiuns. Buc mo cura ch'ei setracta de Nadal.

Il carnaval de Cuera ha dedicau ina part de sias inspiraziuns era a quei ch'ins numna l'affera Haas (uestg). A quei tema han ins schizun dedicau la medaglia de tscheiver. E lu ha ei era dau ina scena dil til de tscheiver che ha giu de far cun la hostia. Ins ha lu criticau. Auters han snegau schliatas intenziuns ni schizun attaccas encunter ils sentiments religios d'autra glieud. Ins sa giustificiar quasi tut. Mo ins sa buca snegar che tut ei era ina damonda dil bien ni dil schliet gust.

Las gasettas relatan che l'Universitad de Turitg seigi surcargada, attractiva ed anonima. Varga 20000 students. Ei dat problems dil plaz, dil persunal (sch'ins astga metter ils professers en quei truchet). Jeu laschel vegnir endamen, co ei fuva «da nies temps». Nus eran ver 30 ni 40 students — en proxima vischinonza dil docent ch'enconuscheva finadin. Quala situaziun era la megliera per il professor e per ses auditurs? Per mei ei gia il patratg, de stuer secavegliar viaden ella veritabla massa de students e de stuer «patertgar» en tala situaziun, ina sgarschur. Eis ei fatg cun 70 professers ni assistents novs? Per mei ei quei patratg: La massa, igl esser en zona e stuer patertgar, quei che munta. Era sche mes temps ein vargai e sch'auters ston mirar de vegnir a frida.

— *Tscheiver en Surselva*. Il bacillus «tscheiver» infectescha pli e pli era la Surselva. Tils da tscheiver u da bagordas ein vegni organisai uonn en Tujetsch, a Mustér, a Trun, a Danis/Tavanasa ed a Glion (rapportaschas GR nr. 11/7-2-1989).

— *8avel Culp alv Vorab - Flem*. Quella pli liunga cuorsa da skis en Surselva da 14 km lunghezia e 2000 m differenza d'altezia ei vegnida gudignada dumengia, ils 5 da fevrer 1989 da Hans Peter Casutt da Famera en il temps extraordinari da 9 min. e 58,3 sec. La pli sperta dama, Claudia Erni da Trin, ha dumignau las concurrentas cun in temps dad 11 min. e 18,6 sec.

— *In visprer da dimensiun extraordinaria*. Enten renovar ina combra d'ina habitaziun a Vuorz ei vegniu anflau denter ils plantschius in visprer da buca meins che 90 cm lunghezia, 45 cm ladezia e 15 cm grossezia.

— *In bien onn per la fabrica da Domat*. Las Ovras da Domat han giu pigl onn 1988 ina sviulta da 651 milliuns francs, quei ei 10,2% dapli ch'igl onn avon. Il gudogn schuber munta sin 65 milliuns francs, suenter haver tratg giu las taglias; quei ei 35,4% dapli ch'igl onn vargau.

— *Als Furbazs ein ils victurs svizzers dil Concoursurovision de la chanson*. Suenter haver contonschiu ils davos onns in tierz ed in secund plaz gudognan ils Furbazs (Marie-Louise Werth, Ursin Defuns, Gion Defuns e Giusep Quinter) uonn la concorrenza svizra dil Concours.

— *Sera litterara a Trun*. Venderdis sera, ils

17 da fevrer ha il pur e poet da Vrin, Barclamiu Pelican, prelegiu en la biblioteca a Trun ord siu cudisch da poesias «Rosas e spinas». La serada ei stada bein frequentada ed igl autur e lectur ha delectau siu auditori che ha fatg silsuenter animadamein part dalla discussiun.

— *Il Chor viril Lumnezia conta ella Casa federala a Berna*. Ils 27 da fevrer ha igl enconuscent chor viril lumnezian delectau ils parlamentariss federals cun ina roscha canzuns romontschas che han anflau in grond resun tier ils «cussadents» dil palast federal. Ils Lumnezians han silsuenter giu caschun da discussiunar culs parlamentariss grischuns (mira GR nr. 18/3-3-1989).

Igl ei l'entschatta de fevrer. Da Paris vegn la nuviala ch'ins hagi exponiu ed explicau leu la «cultura retoromontscha», quei fenomen senza cunfins. Occurrenza cun scribents, artists, critichers, cantadurs. Sche pusseivel en dus lungatgs. Quels che scrivan en dus lungatgs («aunc en in auter»), quels ein ils representants ils pli autentics per far capir la situaziun dils Romontschs. E sche quels scribents publicheschan mo ni oravontut en in auter lungatg? «Wer nur romanisch schreibt, bleibt im Ghetto». Aschia duei prof. Iso Camartin, il bab della manifestaziun, esser s'exprimius enviers in schurnalist. Ed jeu haiel tertgau: Paupra quels che scrivan mo en lur lungatg (romontsch)! E sche Goethe fuss staus a Paris — tgeinin fuss siu secund lungatg staus? Mo nus havein buca de tractar il cass de Goethe. Secapescha buc!

Aunc ina gada il «cass Haas». Jeu haiel l'impressiun — era suenter discuors e lecturas — che biars s'altereschan «pervia della baselgia», biars de quels che sehonan schiglioc in quex della baselgia. Mo aschia eis ei savens era en connex cun stadi e societad. Ins s'occupescha de tut quei mo en connex cun ina suletta fasa, quella dil critichem. Donn. Pertgei ei dess aunc autras fasas che duvrassen il plaid ed il patratg critic. In bionton depli che mo il critichem verbal e de luverdis.

Afferas. Per semeglia quella de Elisabeth Kopp, anteriura cussegliera federala. Las femnas selamentan e han tema ch'ei mondi per ellas globalmein.

Ina partida ha tema perquei ch'ins savess reclamar: Vus essas stai quels. Gie, igl ei stau biars a sias uras, cura ch'ei han elegiu ella. Ins stuess cumparegliar las gasettas de lu e quellas ded oz. Sch'enzatgi havess giu la gagliardia de dir: Buca quella. Ni schizun: In um fuss staus in meglier candidat. Paupra quels! «Schlammschlacht!» grevan ei da gliez temps. Exact ils medems che vulan far ussa la dertgira nauscha. La dertgira collectiva. Il truament. La stgiradetgna dado. Mo quei ei la «metoda» de luvrar — buca della «politica», sco ei vegn pretendiu en gronda generalisaziun, mobein da quels che san tut. Aunc ina gada: Adatg de quels che san tut e che han emblidau quei ch'els han propagau e pretendiu l'jamna vargada!

Mo ei va daveras per la confidanza enten nossas instituziuns publicas. Quei ei baghetgs d'enormas dimensiuns. Mo ils fundaments san ins era disfar — sch'ei sto propri esser. Oz ina cul marti. Damaun ina badelada. E lu sa ei capitar. En vesta de talas rescas eis ei impurtont en mintga detagl de defender il bien uorden, quel che dat e mereta la confidanza dil burgheis. Atgnamein ei quei igl essenzial, buc il paterlem politic de mintgadi.

En connex cun l'affera Kopp ei aunc ina outra realitad vegnida neunavon: Il fatg che nus havein en nossa biala tiara massa moralists. Ils guardians dils buns usits e della buna morala. Nus astgein pia star ruasseivels. Mo buca durmir. Gliez po la veta (publica) buca vertir.

Daco ual quei? La peisa de sentir ina gronda pressiun, il patratg della

— *Votaziuns cantunalas dils 5 da mars 1989.* Ils votants dil Grischun han giu da prender posiziun viers treis projects da votaziun. Mo 24,6 pertschien dils votants han priu per bien da separticipar alla votaziun. Ils resultats:

1. Cumpletaziun digl art. 7 dalla constituiziun cantunala (dretg da votar e d'eligibladad en fatgs communalis cun 18 onns)

Gie 14'291 Na 12'911

2. Cumpletaziun digl art. 1 dalla lescha davart il diever dils dretgs politics (dretg da votar e d'eligibladad en fatgs communalis cun 18 onns)

Gie 14'234 Na 12'920

3. Iniziativa dil pievel davart la cogestiun dil pievel tier la construcziun da vias

Gie 12'528 Na 14'958

— *Ils vischins da Val s. Pieder din na al project d'in implant hidraulic en Lampertschalp.* Dapi entgins temps sestentan las Ovras da Sernf-Niedererbach d'ereger in'ovra electrica cun in lag d'accumulaziun a Lampertschalp. Cun 253 encunter 216

vuschs refusan ils da Val la damonda da concessiun (mira GR nr. 21/14-3-1989).

— *Radunonza da delegai dalla Renania.* A caschun dalla radunonza da delegai dils 11 da mars 1989 a Trin han ils delegai dalla uniun romontscha Renania approbau novs statuts. La definiziun digl intschess dalla Renania ei vegnida mantenida sco tochen dacheu sco «part protestanta dalla Sur- e Sutselva». La midada la pli essenziala dils novs statuts pertucca la fuorma dalla radunonza annuala. Enstagl d'ina radunonza da delegai convochescha la Renania pil futur ina radunonza generala, alla quala tuts commembers san far part cul dretg da votar. (mira CP nr. 11/17-3-1989).

— *Decentralisar la tv.* Cusseglia dils cantuns Ulrich Gadiant inoltrescha el Cussegl dils cantuns a Berna in postulat cun l'intenziun da decentralisar la tv e da denter auter era translocar la partiziun romontscha da Turitg a Cuera. Cusseglia federal Adolf Ogi ei prompts d'examinar la proposta ed il Cussegl dils cantuns accepta il postulat senza discussiun ed opposiziun.

destrucziun. Ual ussa che jeu selegrel de mia situaziun. Jeu haiel finalmein temps a mia disposiziun, jeu saiel empruar — tut ei per mei emprovas — ded ir pli afuns cun miu patertgar, ded esser pli exacts cun mes plaids, de buca vegnir a mauns al-las lunas e variaziuns della euforia oz e della resignaziun damaun. Tgei grazia, cura ch'il spért ei ruasseivels. Cu tut sa daventar senza irritaziun e senza grondas aspiraziuns. Mo la grazia ei buc adina e buca dapertut.

La lectura ei daventada per mei pli impur-tonta che zacu. Mo ei ha num esser pli se-lectivs ch'avon. Ins ha buca in spazi illimitau per reflectar, per endriescher, per em-pruar.

Di per di pretendan els — cunzun ils schurnalists, ils students, ils giuvens insum-ma: Nus essan critics! Quei duei giustificiar ina massa. Quei duei era esser ton sco: Nus savein, de tgei ch'ei setracta. Ergo astgein nus constatar e pretender e proponer — e criticar. Secapescha. Mo igl ei aunc buc evi-dent, tgei che quei ei propi: Esser critics. Mo cun ils auters? E cun sesez? E nua ei la cum-petenzza de far sco sch'ins savess tut? Quel-la damonda fuss de metter sin la meisa de biars. Mo nua ei la meisa?

Las maschinas de Ceauscescu vulan spazzar ils vitgs ella re-giun de Siebenbürgen. Ils vitgs audan a 4300 anteriurs Austriacs. Disfar vitgs? Dis-far casas? Ei seigi casas de purs, fetg bialas casas, mantenidas bein, mantenidas «sco la diligenza e la pietusadad». «Wenn diese Gemeinschaften ausgelöscht werden, ist es auch ihre Identität, ihr Brauchtum, ihre

Kirche» (FURCHE nr. 8/24 de fevrer 1989). E tgei vanzass lu? Tgei patratg irraziunal: Spazzar vitgs! Per l'amur de Diu!

Observaziuns mars

L'entschatta mars 1989 ei il niev cusseglier federal Kaspar Villiger vegnius beneventaus e celebraus en sia patria lucernesa. Paucs dis avon era siu amitg Hermann Burger, eminent scribent, morts. Mintgaton rimna la veta sias decisiuns e ses eveniments sin in pign spazi ed en in pign mument. Inevi-tabel.

Ils 5 de mars 1989 ha il pievel grischun saviu decider en dus graus, omisdus sut il tetel: Amplificar ils dretgs burgheis, demo-crazia en carschen. E tgei han els fatg? Ver 25% han priu peda de mirar de tgei ch'ei setracti e de serender alla urna. Ina quarta! Ed aschia vegnan ils dretgs democratics amplificai cheu tier nus. Astgar ir a votar cun 18 onns, quei san las vischnauncas de-cretar. Il referendum encunter credits per vias cantunalas, quei fuss stau tschei cass. Ei deva raschuns per esser encunter, bunas raschuns. Mo dil tetel san ins buca propi se-fidar: Amplificar ils dretgs democratics — e lu quels paupers 25%!

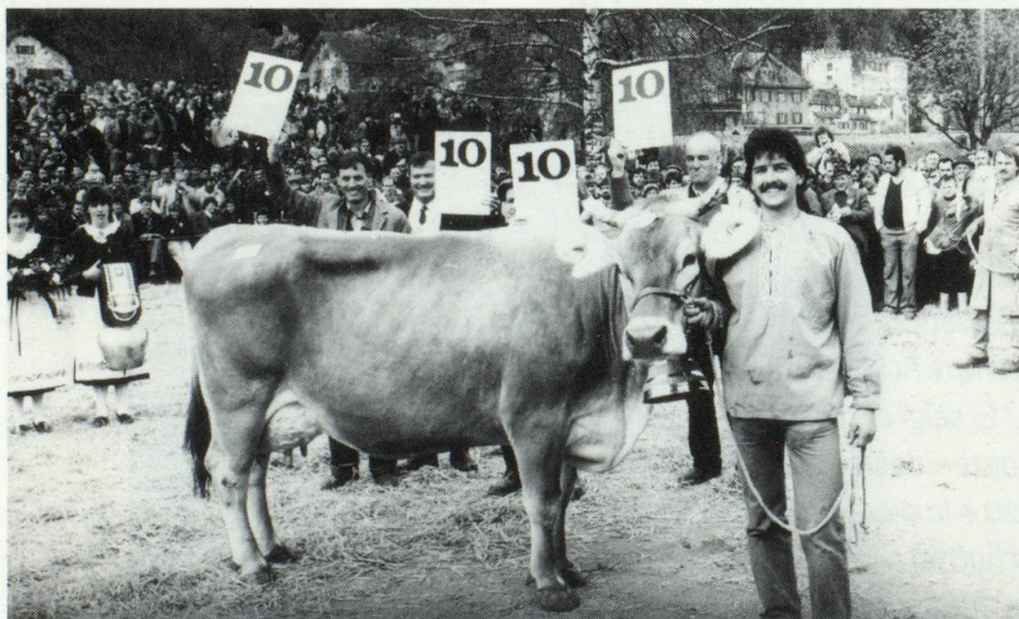
— *Sistiu la dieta cuntradictoria davart il rumantsch grischun*. Suentar ch'il scribent sursilvan Theo Candinas ha attaccau vehementamein ils exponents dalla Ligia romontscha en ina contribuziun en la Gasetta Romontscha dils 4 d'avrel 1989 ha la suprastonza dalla Romania sistiu la dieta cuntradictoria davart il rumantsch grischun ch'ei stada fixada sils 15 d'avrel 1989 (mira GR nr. 29/11-4-1989 e nr. 30/14-4-1989).

— *Cerchel cultural Vella*. Ils 15-4-1989 ei formaus a Vella il cerchel cultural LA TRAV. Siu intent ei da sustener ed animar la lavur culturala a Vella. A caschun da sia emprema radunonza ha il cerchel envidau Ursicin G.G. Derungs da preleger e discuorer davart da sias ovras litteraras (mira GR nr. 37/9-5-1989).

— *Dieta davart il rumantsch grischun a Glion*. Malgrad che la Romania ha giu sistiu la dieta cuntradictoria a Glion han ils ad-

versaris da quei niev lungatg da scartira convocau ad ina dieta publica a Glion ils 15 d'avrel. Quella dieta, stada frequentada da ferm 100 persunas, ha priu ina resoluziun per mauns dalla Romania. Quella resoluziun postulescha in moratori concernent il rg tochen alla fin digl onn 1990 ed ina definiziun exacta ed obligonta per il rg en tuttas sias applicaziuns (mira GR nr. 31/18-4-1989 e nr. 32/21-4-1989).

— *Exposiziun da biestga a Glion*. Sonda, ils 22 d'avrel 1989 ha giu liug a Glion ina gronda exposiziun da biestga ord l'entira Surselva. In pievelun ha dau suatientscha agl invit a quella manifestaziun dils elevaturs da biestga dalla Surselva. Bunamein 300 tgaus biestga ein vegni rangai en las differentas categorias. La culminaziun da quei di dils purs ei stada la tscharna dalla pli biala denter las bialas sursilvanas, numnadamain l'eruida dalla «Miss Surselva». La cuida ha la vacca Parma da Abraham Buchli da Versomi giu (mira rapport e rangaziun GR nr. 33/25-4-1989 e CP nr. 17/28-4-1989).

En connex cun las discussiuns, che pertucan il diever, il program e l'introducziun dil Rumantsch Grischun (RG) per il territori retoroman, fuss ei de scriver ina consideraziun davart il tema: «Igl art de far discussiun». Quella remarca duei buca haver in character ironic. Anzi. Igl ei pura e ferma realitad.

Discussiuns denter Romontschs, discussiuns che pertuccan lur lungatg, han meinsvart giu la fuorma d'alteraziuns e de polemicas. Ei vegn endamen Gangale, de/da e bia auter. Ins sa interpretar quei sco enorma sensibladad, cura ch'ei va per il lungatg. Ei sa era esser in mussament d'interess ni ina expressiun de forzas e d'ina voluntad che vegnan neunavon, cura ch'ei se tracta de sedefender, pia ina reacziun che sa esser characteristic per ina minoritad ch'ei ellas stretgas. Ei entscheiva cun acziuns novas e nunenconuscentas era en lur finamira. Quei fuss ina damonda della informaziun aviarta e rechia, ina informaziun che duess arrivar ad uras. Quei «vegnir ad uras» e «presentar propi las intenziuns» fuss la megliera medischina per evitar la polemica, tonpli che emoziuns ein en tal connex savens capeivlas e bunamein normalas.

Il 15 d'avrel ha ina dieta publica concludiu a Glion de buca far uiara, anzi de reprender la discussiun ed il dialog ch'ei — sco in um della politica, in professor, in della Svizzera franzosa ha formulau — nossa sort.

Il character dils Romontschs ha sias atgnadads. El lubescha buc adina de revegnir al

disput beinvulent. En ina caussa para quei ded esser reussiu.

Jeu sundel ual vidlunder de leger precautamein e sco adina era targlinond — las Metamorfosas de Silvio Camenisch. Sin pagina 25 de siu cudisch fa igl autur menziun de quei nunemblideivel «bien meini» che remplazza forsa l'oraziun e la liunga reflexiun. Jeu laschel puspei vegnir endamen quels plaids che nossa mumma scheva cura che nus bandunavan la stiva per ir a scola ni pli tard per ir en piazza ni sin las vias dils studis e della clamada. Il bien meini — silmeins quei! Quei era manegiau bein e ha cuzzau liung temps. Era en miu manuscret «Ruver e sablun» vegn quei bi e bien plaid a cattar siu pantun.

Il 22 d'avrel ha giu liug a Glion ina gronda e loscha exposiziun grischuna de biestga: Loschs eran ils purs, era ils giuvens, era las mattauns e feglias de purs; loschs ils organisateurs d'ina exposiziun che ha giu tut las nodas d'ina fiasta; loscha era l'aura de quei di. Ils cuolms ein aunc cuvretgs da neiv. La primavera ei en retard — e mintgaton vegn in vent anetg e freid giu dalla pezza. Mo ils purs ein tutina stai loschs de lur exposiziun e de lur vaccas. E dentuorn quella massa glieud che fa buc il pur, mo che ha buc emblidau las ragischs cumineivlas. E tuts eran loschs.

— *Manifest rumantsch 1989.* Ils 12 da matg ei cumpariu en la pressa romontscha in Manifest rumantsch 1989 en favur dil niev lungatg da standard rumantsch grischun. Ils sutsignaders da quei manifest appelle-schan als Romontschs d'acceptar il rg sco lungatg da lectura e da silmeins dar a quel la schanza da sesviluppar e secumprovar (mira GR nr. 38/12-5-1989). Enteifer las empremas sis jamnas ei quei manifest vegnius suttascrets da rodund 1300 persunas.

— *Fundaziun d'ina partida cristiansociala independenta el Grischun.* Dapi gleiti dus onns ha ei dau pli e pli biars disvaris e tensiuns denter la partida cristian-democra-

tica e sia ala cristiansociala. Sonda, ils 20 da matg 1989 ha la gruppaziun cristiansociala decidiu cun 43 encunter 6 vuschs da fundar ina partida autonoma. Malgrad ch'ins ei sedecidiu da marschar separadamein dalla pcd vul ins nuotatonmeis collaborar da cass tier cass per realisar finamiras cumineivlas. Sco emprem president da partida funcziuna Gion Bundi, Cuera (mira GR nr. 41/23-5-1989).

— *In niev center dalla Romania a Trun.* La Romania ei vegnida fundada igl onn 1896 a Trun. Per quei ha ella era eligiù igl ischi sco siu emblem e sco num da siu pli vegl organ da publicaziun. Dapi sonda, ils 27 da matg 1989 dispona la Romania in center d'exposiziun, d'informaziun e da lavur el center dil vitg da Trun. Cheu sesanfla era

Ils 7 de matg sundel jeu staus a Cumin enta Lumbrein. Aschia schein nus: Enta Lumbrein. Daveras. E tgei bi Cumin. Jeu sundel staus leu per duas raschuns: Il Mistral en uf-feci ha giu envidau mei en tutta fuorma (igl ei stau la tiarza ni quarta gada) — e lu mias veglias simpatias per ils Lumnezians, simpatias che van dapi biars onns entochen dadens Vrin ed entochen la pezza de Val sogn Pieder. Quels tgaus interessants, fatschas magras e marcantas, quels purs che fan buca grondas pretensiuns. Quella glisch d'ina cuntrada che sesarva dadens Cumbel sco de vuler arver ina tribuna. Dal Cuolm su neuagiu tonscha aunc ina neivetta de primavera. Mo schiglioc eis ei verd. E durant Cumin haiel jeu mussau nies vegl dirigent e musicist Mistral Gion Giusep Derungs vi sin ils cuolms da tschei maun. La pezza en vestgadira alva, mo quei di tut aparti tarlischonta. Sco in glatsch ni sco in veider el sulegl de matg. Aschia ch'ins ha quasi embli-dau il decuors dil Cumin. E lu ils cantadurs lumnezians, quels loschs interprets de lur olma semplia, de lur veta senza grondiusas aspiraziuns. La Lumnezia, daveras!

Il Cussegl federal ha ual dau ina decisiun de principi davart la transversala dellas alps, la viafier che duei gidar era il traffic internaziunal de persunas e de rauba da mesanotg envers miezdi e viceversa. Il Gottard ha triumfau — sco adina e sco quei ch'ins saveva sminar senza strapazzar memia fetg il spért human. Il sogn Gottard, astgan ins bu-namein dir, il Gottard che vegn celebraus en

in bien senn patriotic, mo era sco simbol della forza de quels che sustegnan e drovan el: Turitg, il Tessin. Quei Tessin che reussescha zun savens per sias aspiraziuns politicas de traffic. Quei Tessin che ha cumpatg mai avunda traffic! Ed il Spligia? Adia Spligia? Pil mument eis ei aschia. Mo entgins Talians vulan aunc insister e haver lur lingia cun Mesauc. En certs giavischs (e siemis) duei la Surselva haver siu bratsch che tucca enzanua la lingia dil Gottard! E las veglias empermischuns enviers il Grischun?

Oz ei il Tschespet 60 vegnius. La caschun de puspei far la damonda: Tgei munta in cudisch, in agen cudisch? Sche jeu prendel en mes mauns in cudisch che jeu haiel retschiert ni cumprau, perquei ch'jeu vi exnum leger el, eis ei adina sco ina sensaziun ed in regal. Finalmein! lessel jeu exclamar. Cu miu agen cudisch vegn (era finalmein!) eis ei auter. Igl ei scret — ed ussa eis ei mo pli il lectur che ha il plaid. Igl autur ha de quescher e schar ir sco ei va e po. Aschia eis ei adina stau cun mei. Quei ch'jeu haiel scret stat scret e vegn mess d'in maun. Igl ei buca miu pli.

Mo per-tgei haiel jeu dedicau quei cudisch ad in amitg? Perquei che Leonard Caduff ei in amitg e perquei ch'ins astga far in plascher ad in amitg. In pign e sempel plascher. Per semeglia en fuorma d'ina dedicaziun. Ei fa era buca donn sche quels ded oz seregordan d'ina persuna sco Leonard Caduff. Ins emblida tut aschi spert.

Tschei di haiel jeu consultau in rapport de gestiun dil cussegl dil marcau de Glion. Las radunonzas com-

igl archiv dalla Romania e sia stizun da cu-dischs (mira GR nr. 43/30-5-1989).

Cronica zercladur

— *Votaziuns federalas e cantunalas dils 4 da zercladur 1989.* Ils votants han giu da prender posiziun viers treis projects, in federal e 2 cantunals.

Il project federal:

Iniziativa dil pievel «per in'agricultura naturala — encunter fabricas d'animals (iniziativa dils purs pigns)

Refusada el Grischun cun 22'697 Na encunter 15'598 Gie

(Svizra: 773'084 Na encunter 742'207 Gie)

Ils projects cantunals:

1. Lescha da catscha, acceptada cun 22'535 Gie encunter 13'307 Na

2. Lescha davart igl agid en cass da catastrofas

a) Cumpletaziun dalla constituziun cantunala cun in niev art. 43, acceptada cun 25'224 Gie encunter 8'756 Na

b) Lescha davart igl agid en cass da catastrofas, acceptada cun 25'661 Gie encunter 8'622 Na

— *15avla fiasta da musica districtuala a Rabius.* 19 societads da musica dalla Surselva cun rodund 700 musicantas e musicants ed in pievelun han priu part dalla fiasta da musica sursilvana a Rabius da dumengia, ils 4 da zercladur 1989. La fiasta ei stada organisada dils musicants da Rabius a moda exemplarica ed era l'aura ei stada ideala malgrad ils schliats aspects. Las produc-

ziuns da concorrenza han contonschiu generalmein in ault nivo, aschia ch'ins astga pretender che la 15avla fiasta da musica districtuala seigi reussida cumpleina-mein (mira ils rapports extendi en GR nr. 45/6-6-1989 CP nr. 23/9-6-1989).

— *Radunonza da delegai dalla Ligia Romontscha a Vella.* Sonda, ils 10 da zercladur ein ils delegai dalla LR seradunai en la capitala lumneziana per lur usitada radunonza da delegai dalla stad. Il rapport annual ed il rendaquen per 1988 ein vegni acceptai dils delegai senza discussiun. El center dalla radunonza ei stada la prolungaziun dils conclus da Falera (1984) e Veulden (1986) concernent il diever intern dil rumantsch grischun per la Ligia Romontscha. Suenter ina discussiun animada mo objectiva e substanziala han ils delegai decidu da prolungir quei conclus per ulteriurs treis onns cun 45 encunter 20 vuschs (mira rapports GR nr. 47/13-6-1989 e CP nr. 24/16-6-1989).

— *100 onns Viafier retica.* Uonn sa la Viafier retica festivar il 100avel anniversari da sia existenza. Quei giubileum ha ella festivau en divers loghens ed en differentas modas e manieras. Sonda e dumengia, ils 10/11 da zercladur ha giu liug ina gronda fiasta giubilara alla staziun da Mustér (mira rapportaschas en la GR nr. 46/9-6-1989 e nr. 47/13-6-1989 e CP nr. 23/9-6-1989).

— *Fiasta centenara 700 onns marcau da Glion.* Dils 9 tochen ils 18 da zercladur 1989 ha il marcau da Glion festivau en sempla mo fetg digna ed amicabla maniera sia fiasta giubilara. La festivitad ha cumpigliau diversas occurrenzas: concerts, produc-

munalas seigien stadas frequentadas da 5-6% de quels e de quellas che han il dretg de votar! Aschia a Glion. Ed autrò? Probabel eis ei dapertut tuttina. Ins ha ils dretgs — ins ei denton buc obligaus de far diever ded els. Mo ei quei tut? Era ils democrats san secumblidar — ed ei vegnan a patertgar che la democrazia ei zun resistent. Aunc in gada: Ei quei tut? E suenter van ei e preten dan che «quels sisum» camondien. Hazra logica.

Daco haiel jeu patertgau quels dis ton sur dils mirs? Per quei ch'jeu haiel giu de s'occupar ils davos diesch onns de vias e mirs? Strusch. Quei sa ei buc esser stau. Ni per quei ch'jeu haiel giu tschei di enta mauns il DU (nr. 6/1989) cun ses rapports, sias historias, sias descripziuns e sias fotografias davart ils Gronds Mirs (Ni: La Miraglia) della China. La China ch'ei daventada quels dis de stermentusa actualitad. Il saung de sia giuventetgna. Sia fatscha nuntransparenta. Tgei eis ei stau pervia de quels mirs? Mo inspiraziun per poets e foto grafs? Ni in summa, sco ei vegn scret, «ina indescribilitad»? Las armadas. Las bastiuns. Il sistem militar. Ni vias e comunicaziuns? Ha enzatgi ella historia giu il bassegns de crear in monument per tut avegnir? Ein ils Mirs daventai aschi monumentals ual per quella aspiraziun historica? Ni la schuldada e la puraglia, quei maletg de gronda bellezza, mo era de gronda peisa? Ni ils prischuniers? In dargun, che seigi seplacaus sin ina tiara?

Tgei configuraziuns che pon nescher ord ils Mirs. Ed jeu seregordel de haver legiu il cu dischet de Kafka ils dis avon mes examens

digl atun 1951. Per emblidar tut igl auter. Per haver distanza.

Ed ussa tuornan ils Mirs della China. La tiara che ha pegliau fiug. La tiara che semazza.

Esias aveinas, ils Mirs, ein mortas e pon buca dar albiert, pon buca proteger quels che duvrassen la protecziun.

Observaziuns zercladur

La stad ei vegnida cun tutta sia preschientscha. Suenter jamnas ed jamnas d'aura freida e malemperneivla, fa il sulegl bein. Mo ils purs han era apprezziau e beneventau las plievias suenter ch'in vent insistent ha giu schigintau ora la tiara.

Oz ei Vic Hendry staus cheu sin viseta. Sentupada improvisada, mo nuotatonmeins remarcabla. Tgei raschunan dus auturs cura ch'els s'entaupan suenter liung temps? Las actualitads? Daveras, era quellas. La situaziun de nies lungatg, nossas manieras de discutir ses problems, las relaziuns denter quels de nossa posa e quels ded oz? Vic Hendry discuora era della responsablidad dil sribent, e quei plitost sotto voce, mo tuttina cun gronda perschuasziun dil plaid e dils eglis. Ed jeu viel animar el cun pretender che nus sribents hagien enten nies scriver ina libertad per debia superiura a quella dils auters. Ei dependa mo, co ei vegn fatg. Jeu supponel che nos discuors hagien buca calau ora sin sava dil hotel.

In summa eis ei per mei adina stau in deletg ed in confiart de saver discuorer cun persua-

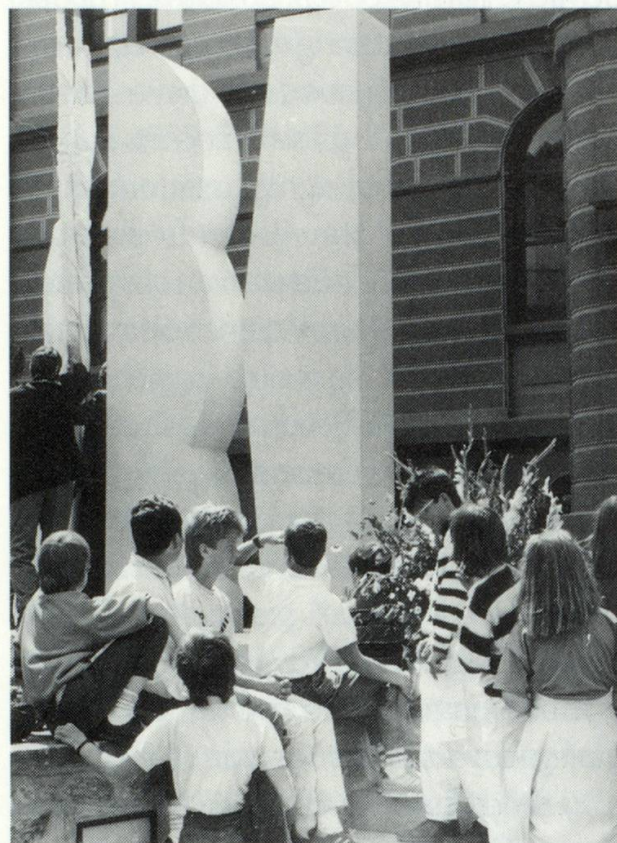
ziuns da teater, survetsch divin ecumenic, act festiv cun la discuvretga d'in monument commemorativ da Mattias Spescha, guidas tras il marcau, fiasta populara en las gassas dil marcau vegl e cun in concert final en la baselgia claustrala a Glion. In dalas producziuns centralas ei stada la presentaziun dalla cantata festiva «Il flum e la cruna» tenor in text da Donat Cadruvi e cumponida da Gion Giusep Derungs Cuera (mira presentaziuns, programs detagliai e rapportaschas en la GR nr. 46/9-6-1989 e nr. 47/13-6-1989 e CP nr. 23/9-6-1989 e nr. 24/16-6-1989).

— *Cerchel musical sursilvan*. Sut quei num exista dapi entgins temps ina nova formaziun da musica sut la direcziun da Corsin Tuor. Quella formaziun ha la finamira da sunar cumposiziuns pretensiusas per instruments a flad. Lur emprem concert han els dau ils 23 da zercladur 1989 ella baselgia parochiala s. Gion a Mustér.

— *Fundaziun d'in'Uniun rumantsch grischun*. Mesjamna, ils 14 da zercladur 1989 han Romontschs da tuts idioms fundau a Cuera in'Uniun rumantsch grischun (URG). Quella ha en emprema lingia gl'intent d'informar davart il niev lungatg da scartira, da promover siu diever en la communicaziun surregionala e da sustener accziuns e lavurs en favur dil rumantsch grischun. Sco emprema presidenta ei vegnida elegida dunna Rina Steier da Savognin.

— *82 pertschien dils hosps che visetan la Surselva ein cuntents cun la purschida*. Quei ha l'uniun dils directurs da traffic constatau e communicau a caschun da lur

radunonza annuala (mira GR nr. 53/4-7-1989).

Cronica fenadur

— *Ni Gottard-ost ni Ypsilon*. Il tunnel da basa tras il Gottard ei pil Cussegl federal d'emprema prioritad. Fetg trumpadas da quei ein las regenzas dils cantuns dalla Svizra orientala, ferton che la populaziun ha reagau sin quella decisiun cun paucas emoziuns. Ils Tuatschins denton teman che la realisaziun da quei project savessi purtar malengasis ed immissiuns per lur vallada, cunquei ch'igl ei previu in grond deposit da material dil tunnel en Val Tujetsch.

— *Center per l'informaziun professiunala a*

nas dil plaid, digl art e della musica. Cun quels paucs ch'ei d'entuorn. Jeu seregor-del de Guglielm Gadola, d'Alfons Maissen, de Toni Halter, de Peder Cadotsch — e buc emblidar nies famus P. Alexander Lozza. Mintgin sesez, mintgin cun ses agens patrats e cun sias finamiras. Contas bialas uras haiel jeu passentau si Flutginas. Fatgs de professiun, mo oravontut la filosofia de nossa veta, las funcziuns digl art, la persuna dil creader. Con bi che quei ei stau. Era quei ei vegniu endamen sin via a casa.

Observaziuns siadora en praus e pradas alpinas. Quei tuna sco ord la bucca d'in poet romanticont, mo igl ei semplia realitad. Per semeglia ina spassegiada sils cuolms de Flem, lu da Spalegnas ora enviers Scheia. Ina eglia encunter miezdi lai percorscher il Péz Fess e tutta la Signina en gronda maiestad, mo era igl uaul che para de viver senza cunfins. E sper via las fluras en colurs nundumbrevilas, pli biaras e pli bialas che tutta nossa admiraziun. Ed jeu tratgel: Con paucs che vesan quei. Con biars ch'ei tschocs en lur petra indignaziun e tristezia. E con leds ch'jeu sundel, jeu che vesel quei scaffiment sco sch'el fuss fatgs ozenda-maun da baul.

E lu la glieud sin la terrassa dil hotel. Pil mument mo dus che paran ded esser mets. Ch'ei hagien de dir nuot in a l'auter. Aschia eis ei per biars. Maridai, viaden els tschun-conta ni sisonta. La veta ei forsa vargada. Ei strusch miran pli in sin l'auter. Ei va vess d'eruir lur lungatg. Entgins plaids pli u meins casuals relatan ch'ei seigi il lungatg talian ch'ei schiglioc aschi vivs e fermes e me-

lodium. Mo cura ch'el sto quescher, eis el pli morts che tuts ils auters.

Quels paucs plaids, ch'els han murmignau viadora el vit, han schau udir mei che la vusch della dunna, bracca e gnacca, seigi pli bassa che quella digl um.

Aschi pauc drova ei per che la situaziun d'adventi ridicula.

Forsa fuss era quei stau enzatgei per Silvio Camenisch e sias Metamorfosas. Daco ch'jeu vegni adina sin quels poets? Metamorfosas haiel jeu ual finiu de leger. Jeu sundel satisfatgs. Ed ils poets ein paucs cheu en nies contuorn. E buca tuts ch'jeu lessel allegar.

Observaziuns fenadur

Paucas libertads ein aschi dispiteivlas e paucas vegnan stratgas vi e neu sco la libertad della pressa. Ina nova pussonza sedrova era per novas dimensiuns de quella libertad. Ella garegia bunamein ina nova posiziun extraordinaria enteifer igl uorden legal.

A Genevra ha ina dertgira truau treis gasettists che dueian haver insultau in inquisitur. La reacziun de numerus schurnalists — buca de tuts — ei stada quella d'adina: Dapi il cass Kopp regi la tendenza de metter si buccari allas gasettas. Ei quei tut? Igl ei bein lubiu de criticar sentenzias giudizialas, mo condiziun ei adina ch'ins enconuschi il cass (ed ils acts) en tuts detagls e ch'ins pretendi buc in auter e meglier dretg per la mass-media. La practica de nossas dertgiras ei — enteifer igl uorden — a mia idea zun favo-

Risguard pretendà!

1988: Iniziants dil Grischun central e dalla Surselva demuossan grond interess da candidar per in campiunadi mundial da skis alpin 1995. Mintgin per sesez. Ei vegn mess fil en guila. En omisdus loghens audan ins dils iniziants ch'il pievel stetti serradamein davos lur ideas («... Diese Kandidatur wird von allen direkt und indirekt Beteiligten unterstützt» scrivan p.ex. ils iniziants dalla Surselva).

Mars 1989: Alla votaziun laian las vischnauncas dil Grischun central Vaz/Vaz-Su e Riom-Parsonz ir dalla glatscha giudadora la damonda per in credit da 50000.— francs, quei en proporziun da 2:1! La candidatura era vegnida sustenida denter auter dallas suprazionas communalas. L'opposiziun encunter il CM ei sefatga valer cunzun da vart dils giuvens (BZ., 8-3-1989).

Avrel/matg 1989 en Surselva: Las suprazionas dallas vischnauncas da Laax e Breil sedecidan da star en per la candidatura senza dumandar «l'autorità suprema». Tenor statutas dallas vischnauncas ei quei «ils votants e las votantas». Il pievel hagi da prestar nuot finanziamein ei gl'argument da lur decisiun. Che era ils iniziants sezs ein encunter ina votaziun dil pievel che dumandass schebein la glied giavischi in CM san ins ussa prender ord plirs artechels dalla pressa grischuna (p.ex.: BZ., 8-3-1989, BZ., 20-II-1989).

Ils iniziants publieschan treis atgnas gasettas che s'adresseschon alla glied dalla Surselva. Sut in vel verd dueian ellas propagar l'idea dalla candidatura. — Glied che marmugna. — A Flem dat ei ina sera da disput denter opposents ed iniziants (17-II-1989), alla quala ei vegn pretendiu da pliras varts ina votaziun en caussa. Ei suonda differents artechels ella pressa regiunala e grischuna encunter la candidatura.

Ils 21 da november presentan ils iniziants lur mascotta: Ina caura.

Las vuschs che san buca s'identificar cul moviment dils iniziants daventan adina pli numerosas. La tema da prender posiziun uffizialmein ei denton memia gronda.

Ils 28 da december 1989: Indigens che han survegniu plaunsu mo segir avunda dil turschem demagogic seformeschon, defineschan lur posiziun publicamein ella pressa locala e sedecidan dad informar la glied davart las consequenzas negativas ch'in CM clamass, da pretender ina votaziun e da combatter in CM aschi ditg che:

— la Surselva ha buca sligiau ils problems da traffic — la Surselva ha buca reglau rigurusamein il baghegiar secundas avdonzas — la politica da turissem pren buca dapli risguard dils indigens, dalla cultura e cultura che quei ch'ei vegn mussau p.ex. el niev plan directiv dalla Surselva el qual era il campiunadi mundial ei integras.

Francestg Friberg

Campiunadi mundial da skis en Surselva

Dapi il november 1988 sefatschenta ina grupp d'iniziants cun campiunadis da skis en Surselva. Sco loghens da cuorsa han ins tscharniu Breil per las damas e Laax pils umens. Tuttas staziuns da skis dalla Surselva ein denton involvadas el project tras l'organisaziun dils trenaments e cun dar albiert.

Daco in campiunadi mundial?

Nossas pètgas economicas ein enconuschantas. La pli impurtanta ei il turissem che fructifichescha la branscha da baghegiar, il commerci, la sparta da survetschs naven dalla banca tochen tiel hotel. U getg cun auters plaids: Il turissem garanteschia alla gronda part da nossa populaziun tons e tons posts da lavur. Quei ei il stadi dad oz. Damaun vegn la concorrenza digl'exteriur pli e pli gronda. L'Austria, la Frontscha e l'Italia subvenziuneschan entirs projects turistics per migliurar la purschida turistica, ferton che nus schaffin adina dapli leschas ch'impedeschan il tener pètg culs auters...

Aschia sto l'economia sezza s'engaschar per in'existenza egl'avegnir. Quei sa e sto daventar cun investiziuns, cun accziuns da promoziun. E per exempel cun in campiunadi mundial.

Sur dallas finamiras...

En Surselva han ins gia organisau bia cuorsas da skis internaziunalas. In campiunadi mundial ei per part il medem. Mo che pliras cuorsas seconcentreschan sin 15 dis e ch'igl'interess dallas medias digl'entir mund ei pli gronds.

La concordanza cugl'ambient? In'impurtanta damonda. Negin fuss pil campiunadi, sch'ins stuess schaffir a posta per quel pistas cun pinar ual e planar entiras pradas. La Surselva ei sco sulet candidat ella comfortabla situaziun che tuttast pistas e l'infrastructura ein gia oz avon maun.

Tgei cuntergi pia aunc allas finamiras da vuler mussar si ch'igl'ei è oz aunc pusseivel da cumbinar svilupe e natira senza far donn a quella? E savend ch'ei va per garantir a nus in'existenza era els onns 2000. G.A. Chevallaz ha getg da cuort: «Engaschi ei oz strusch pusseivel pli. Nies stadi vegn paralisau». Lein nus veramein quei? Strusch! Ei drova plitost motivaziun ed optimissem per saver agir pil futur. Campiunadis mundials san esser ina buna basa persuerter. E per quei selegrein nus che varga 500 convischinas e convischins ein s'annunzial entochen oz per cuntonscher comunablamain culs iniziants quella finamira.

Marcel Friberg

reivla enviers las gasettas, il radio e la televisiun. Dapli drova ei buc. Ei dat ni leschas ni principis d'auter uorden che vertessen de far excepziuns en favur d'ina part della glieud (gasettists) ed en disfavour dils auters. Era igl um cumin ha ses dretgs, ses interess e sias libertads.

Paucs dis pli tard ha in auter gasettist romand pretendiu ch'l politicher austriac Haider, capitani dils Liberals, seigi staus en nossa tiara en cumpignia de Le Pen e Schönhuber. Era Haider seigi in extremist della vart dretga. Mo Haider era il medem di a Viena per far leu sias conferenzas. E nies schurnalist? Ei setracti probablamein d'ina errur!

Tut quei daventa en num e sut la protecziun della libertad della pressa ch'ei — per ina democrazia — impurtonta e necessaria, mo buca fatga per igl abus. Il pli grond inmitg d'ina libertad ei siu maldiever.

Oz sa dr. phil. Gian Caduff, nies anteriur bibliotecari cantunal, festivar a Cuera siu 90avel natalezi. Igl ei buca mo de gratular e d'admetter ad el tuts buns giavischs, mobein era de se-regurdar de sia premura e de sia lavur culturala: Igl autur d'ina impurtonta ovra davart las Cumpignias de mats en nies Cantun, era igl autur de fina lirica, era in spért critic e versau. Era quel che ha tscha di la mussau ch'el hagi interess de quei che novas generaziuns de Romontschs fetschien ni tralaschien.

Eis ei buca zun significativ per nies temps che tut va aschi spert en emblidanza? Buca mo las Cumpignias de mats ein mortas, era ils nums de buna e meriteivla glieud van en

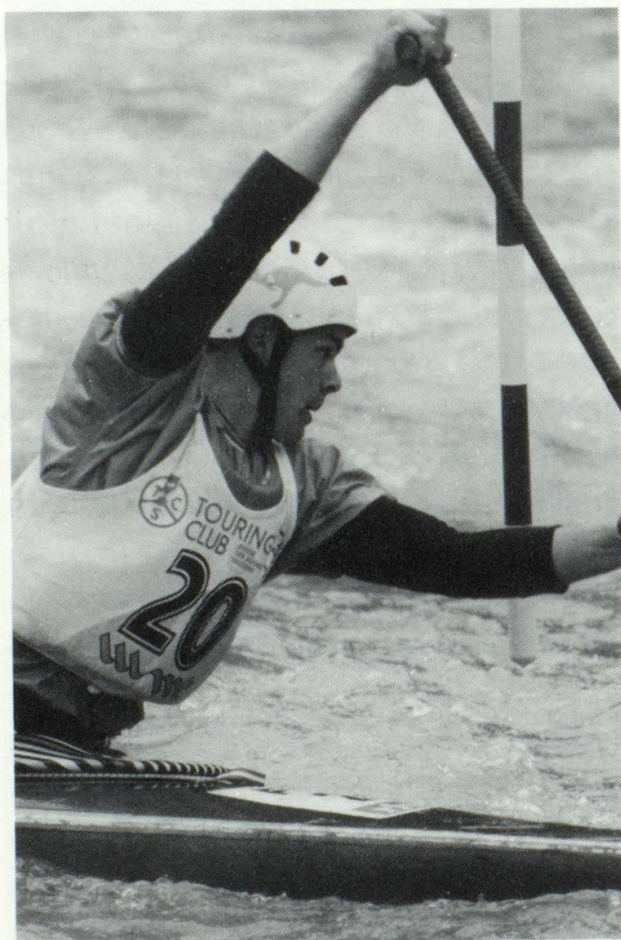
emblidanza per ina generaziun che ha cumpatg auters interess.

La Frontscha sere-gorda de «sia Revoluziun» d'avon 200 onns. Ella fa quei d'ina vart cun grondas festivitads e da l'autra vart cun saver che la Revoluziun ei — suenter 200 onns — aunc adina buc in eveniment che sa rimnar ils Franzos en ferma unitad. Era quella Revoluziun ha giu sias fatschas zun differentas, era sch'il president actual della Republica sesprova de far capir ch'ils treis gronds principis della Revoluziun seigien cantlis de far ordlunder ina unitad.

Duront quellas festivitads teissel jeu pruamein vinavon vid mia atgna idea della libertad persunala e politica aschia sco jeu gaudel e drovel ella en miu patertgar e luvrar. E miu luvrar ei pli che mai il sriver. Igl ei buc impurtont che e tgei ch'jeu saiel ed astgel sriver. Impurtont ei che jeu haiel mias libertads de far quei. Dapi entgin temps sentel jeu quei pli concretamein che zacu: Enten saver sriver e publicar e comunicar sesaulza la valeta ideala de mia persuna e de mia lavur considerablamein. Tgi less impedir mei? Jeu sentel quella pli ferma glisch enten miu patertgar sco in enorm progress. Cunzun sche jeu audel ual ussa che auturs ed anteriurs ministers ella tiara dils Tschecs vegnan mess continuadamein en fermonza senza ch'enzatgi explicheschi il pertgei e perco. Ins sa ei: Els che scrivan e tschontschan e publicheschan astgan buca duvrar lur libertads. Quei ei buca mo ina notizia, anzi ina tresta realitad en numerusas tiaras era della Europa. (Avon paucs onns ha in pur vuliu explicar a mi, daco che

Domat. Suentar Glion e Cuera dispona uss era Domat d'in center d'informaziun professiunala. El sesanfla alla Via nova 30 ed ei vegnius inauguraus quels dis da cusseglier guvernativ Joachim Caluori. Quei survetsch stat a disposiziun ton a scolars e giuvenils sco als carschi.

— *Cuorsas internaziunalas da canu en Surselva*. Sonda e dumengia, ils 22/23 da fenadur ei Tavanasa staus el center dall'elita mundiala da canu. Sco precampjunadi mundial dils juniors eis ei vegniu menau atras sil Rein cuorsas internaziunalas. Ellas han giu la funcziun d'examinar las qualitads dil comite d'organisaziun (mira GR nr. 59/25-7-1989).

Cronica uost

— *Ina giubilara da 100 onns a Flem*. Ils 14 d'uost ha dunna Anna Tuor Vanoni saviu festivar a Flem siu 100avel di da natalezi. La giubilara ei carschida si a Flem e Glion ed ha passentau biars onns da sia veta a Neuchâtel. Dapi tschun onns eis ella cusadenta digl asil da vegls a Flem, nua ch'ella ha saviu festivar en buna sanadad e da cuminonza cun sia famiglia ina biala fiasta giubilara.

— *† Divisiunari Rudolf Cajochen*. Ils 23 d'uost 1989 ei divisiunari Rudolf Cajochen da Ruschein/Domat morts tut surura en siu liug da domicil a Domat. Il trapassau ei in dils paucs Sursilvans che ha fatg ina gronda carriera militar. Igl I. da schaner 1989 ha el surpriu il tgamun dalla divisiun da muntogna I2. Igl officier engaschau e fetg renconuschiu ha specials merets ch'ins ei uss sil precinct d'introducir unitads romontschas en il reg 36 (mira ils divers necrologs en la pressa grischuna uost/settember 1989).

— *Giugs retics a Savognin*. Ils 5avels giugs retics ein vegni organisai en la capitala da Surses. La culminaziun da quels giugs sportivs ei mintgamai la stafetta dils cumins. La squadra dil cumin da Trin gudogna quella concorrenza per la tiarza gada, quella da Cuera fa il 2. rang, Alvaschein il 3. e quella dil cumin dalla Foppa il quart rang.

— *Reavertura dalla scola a Surcuolm*. La primavera 1977 ha la vischnaunca da Surcuolm stuiu serrar definitivamein sia scola per munconza da scolars. Ils paucs scolars da Surcuolm ein stai sfurzai da frequentar

ual la tiara allegada sappi «cun siu sistem» buca tolerar las libertads dils singuls. Ses arguments eran logics e vegnan deplorabilmente con-firmai vinavon. Ed ils Franzos fan lur fiastas!)

Observaziuns uost

Igl ei il bi temps ded ir siper ils cuolms e de mirar quei che la stagiun porscha en tonta abundanza. Tscheu e leu retegnel jeu mes pass per admirar ils praus e lur fluras. Las fluras ch'ei per mei senza num. Jeu haiel forse mai udiu lur nums e forse era embli-dau els. Puspei ina sperdita de miu lungatg. Mo ei vonza igl essenzial: La bellezza infinita de quella scaffiziun. Cura che biars auters vegnan e vargan senza far adatg, sepusel jeu aunc adina encunter in rieven ni encunter in crap per buca vegnir disturbaus. Tut ei sensaziun. Vi leu amiez la paliu sgolan las minas. Ei tegnan siadora ils tgaus per mirar entuorn e salidar nus auters. Cura ch'ei scrolan ils tgaus e culiazs, eis ei sco sch'ei fuss ansolas ni tschuts che fan termagls en in prau. Ei fuss aunc bia semeglias e deletgs. E cura ch'jeu lessel scriver ina poesia, eis ei sco adina: Igl intent ei bials e gronds, gronda ed attractiva era l'idea. Mo lu va ei vess. E la finfinala eis ei desillusiu sco adina cura ch'ei vul buca reussir de dar alla realisaziun silmeins ina part de quei ch'era stau idea e patratg.

Dapertut, nua ch'igl ei bi, ei era las limitas. Forse senta il pictur quei il meglier, ni il poet, ni era tuts quels che miran sapientivamein e che vulan allura dar caschun

agl agen spért de s'exprimer e de semanifestar.

Eis ei mo casualitad ch'jeu legel ual quei (e co) Rilke ha scret sur de Auguste Rodin, entgins plaids ch'ins duess salvar: La lavur infinita; la carezia de quel che lavura (igl artist); il «far bein» sias lavurs, far ellas cun buna cunscienza. E lu, quei che jeu viel e stosel emprender: La pazienza. Quei che ha muncau e ch'ins stuess emprender ed exercitar entochen ch'ils egl ed ils mauns fan mal.

Tgei manegia igl uost? — Oz sundel jeu staus a Cumbel sin viseta tier Sur Felici Maissen. Jeu hagi fatg grondas empermischuns — ed ei fussi stau uras de vegnir pli baul.

Daveras, ei dat persunas, paucas persunas, cun las qualas ins duess discuorer, endriescher, cumparegliar las experiencias e las opiniuns. Jeu seregordel dils frequents discuors cun Alois Carigiet, Guglielm Gadola, Alfons Maissen ed auters. Mintgin ha giu sia impurtonza, sia influenza era. Ed els laian percorscher ch'ei fussi bi e bien de saver che lur «agens» seregordien de lur lavur. Buca cun grondas manifestaziuns, mo schar vegnir endamen. Era Felici Maissen havess, sch'ins pren notizia de sia enorma e conscienziosa lavur per la historia, quels merets ch'ei drova cumpatg per ch'ins stetti eri in mument, miri sin els e sedamondi, tgei che quei tut possi muntar.

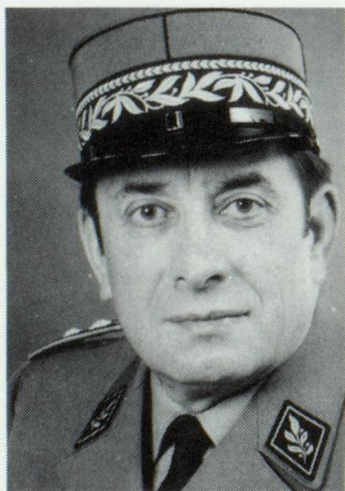
Tgei bi di en Lumnezia. Ed en casa pervenda da Cumbel!

Quels dis ei vegniu reclamau repetidamein en gasettas che las autoritads cantunalas hagien buca dau

la scola el vitg vischinont da Flond. Cun l'entschatta digl onn da scola 1989/90 vegn la scola inferiura puspei aviarta cun 5 scholars. Pils proxims onns garanteschia il diember d'affons che van aunc buc a scola, che quella sa vegnir mantenida.

— *Dr. Donat Cadruvi prelegia a Trun.* Suentar haver bandunau la politica daventa Donat Cadruvi puspei pli activs sil camp litterar, in fatg che vegn segiramein beneventaus da biars. A Trun ha el prelegiu prosa e poesias aunc buca edidas. Igl interess davart dils auditurs seigi staus gronds.

— *Scola mercantila Surselva a Glion.* Quella scola ei vegnida aviarta ils 21 d'uost 1989 cun treis partiziuns: scola media commerciala, scola commerciala professiunala e scola professiunala da vendita. La nova partiziun da scola media commerciala sa vegnir aviarta cun 21 scholars. Las treis partiziuns dalla scola mercantila Surselva han obteniu in suttetg provisorii en las localitads digl institut s. Giusep a Glion. Cun quella nova scola eis ei vegniu creau ina nova pierta fetg desiderada per la giuventetgna sursilvana.

Cronica settember

— *Terminau il mir da fermada a Pigniu.* Dapi entgins onns vegn ei luvrau vid quei mir da fermada ch'ei ina part essenziala dallas ovras electricas da Glion I. Il mir da fermada sesanfla sin in' altezia da 1450 m sur mar, ei 40 m aults e retegn 7 milliuns m³ aua. L'aua vegn utilisada en la centrala a Glion (mira GR nr. 77/26-9-1989).

— *Emprem vocabulari romontsch ord la casa editura Langenscheidt.* Quella renomada casa editura da Berlin e Minca edescha vocabularis en numerus lungatgs mundials. Per l'emprema gada ha la filiala a Turitg ch'exista dapi 25 onns rescau dad era edir in vocabulari romontsch. Ei stracta dil «Pledari rumantsch grischun» staus edius tochen uss dalla Ligia romontscha.

— *Il tunnel da pilot per l'untgida da Trin ei perfurau.* Ils 22 da settember eis ei stau aschi lunsch. La maschina gigantesca ha perfurau enteifer ca. miez onn in tunnel da pilot da 3 m diameter da Trin Mulin tochen egl ost da Trin vitg, in tunnel da ca. 2 km lunghezia. Uss setract'ei aunc da slargiar quel alla dimensiun previda da ca. 9 m diameter. Sche tut va tenor plan duei l'untgida dil vitg da Trin esser prompta pil traffic la primavera 1995 (mira CP nr. 39 3 39 / 22/29-9-1989).

— *Votaziuns cantunals dils 24 da settember 1989.* Ils votants dil Grischun han giu da prender posiziun viers quater projects da votaziun. La partiziun alla votaziun ei stada cun mo 15.4 pertschien bassa sco forza aunc mai. Ils resultats:

daners per quei e per tschei, snegau subvenziuns tscheu e leu. Ina curiosa canzun. Secapescha ch'il stadi rimna e distribuescha daners. Mo ei dat glieud che vul far grondas interpresas (culturalas, sco ei dian), senza sedumandar, co quei vegni pagau. Ed ei drova, sco F. Dürrenmatt ha manegiau enzanua, daners perfin per far teater. Mo forse ei enqualin leds de haver silmeins en quella fuorma e cun quels «arguments» ina buna caschun per reclamar e protestar. Era quei stat scret sin il frunt de nies temps modern.

Tgi ch'ei vilaus, quel ha applaus. Tgi che provoquescha, quel ha (per ses cudischs) pli grondas ediziuns.

Aschi sempel eis ei cumpatg per ils auturs. Silmeins sco Friedrich Dürrenmatt scriva e sco Marcel Reich-Ranicki commentescha (Deutsche Literatur in West und Ost, pag. 173).

Ins savess bein avunda, co e sur de tgei scriver, sch'ei mass mo per igl applaus e per las ediziuns. Mo ei va honestamein per enza tgei auter. Quei ch'era entgins Romontschs, auturs ed auters, stuessen emprender plaunet.

Bernhard Luginbühl, che lai organisar ina exposiziun de sia plastica de fier, manegia: «Per mei eis ei vargau. Jeu haiel giu 60 onns. En la cultura san ins buca vegnir pli vegls».

Calar cun 60? Sche tuts havessen fatg quei? E cun tgei raschuns? Cala il talent, cala la motivaziun?

Luginbühl ha duvrau generalmein in plaid che duei cumpatg valer per la generalitad. Mo ins sto saver che buc in plaid de quest

mund ha ina valeta generala, ina muntada per tuts.

Aschia ch'jeu savessel esser calmaus ...

Ins seregorda ufficialmein de quei ch'ei davenport avon 50 onns: Per nus la mobilisaziun. Ins duei seregurdar de quei temps che havess saviu esser era per nossa tiara la disgrazia totala. Ei dat denton glieud che pretendia ch'ei seigi festivitads. Ins vegli festivar l'entschatta della uiara. Quei ei l'emprema interpretaziun. L'autra ei quella: En cuort vegni il pievel a stuer decider, schebein el vegli mantener ni dismetter sia armada. Camps infinits per arguments, mo era per desinformaziuns e stgisas.

Factum ei quel: Avon 50 onns han las armadas de Hitler entschiet a sclavinar in pievel suenter l'auter. Nus essan mitschai. Ei vegn ad esser ina realitad che nossa voluntad de vuler sedefender «encunter tgi ch'ei seigi» ha era giu sia muntada. Quella voluntad se manifestava en fuorma de nossa armada e de quei pievel, umens e femnas, che stevan davostier. Buca biars eran d'in auter avis. E posteriurmein eis ei buca fetg historic de vuler snegar e dubitar e zambergiar ils fatgs entochen ch'igl ei zanistrau.

Mo in auter problem ei evidents: Quels ded oz vegnan a haver lur difficultads de saver s'imaginar, co ei era stau lu. Quellas impresiuns san buca vegnir translocadas e transportadas cun cudischs e plaids e cronicas, aschia ch'ei dat enzanua in foss de nuninformaziun. Ed ual cheu entscheivan ils dubis, entscheiva lu era ina opposiziun encunter la defensiun militarla della tiara, encunter nossa armada e nies sistem de sedefen-

1. Lescha davart economisar ils rumians Gie 14'069, Na 2'884
2. Lescha davart il promover la tgira da malsauns (revisiun parziala) Gie 15'144, Na 1'771
3. Lescha davart la promoziun d'asils per vegls (revisiun parziala) Gie 14'945, Na 1'963
4. Concordat davart la controlla da medi-

caments Gie 14'426, Na 2'226
 — Fiug liber per la piazza da tir en Val Crisallina. Quella piazza da tir che cumpeggia numerus baghetgs ei vegnida surdada ils 29 da settember alla gruppa per survetschs d'armaziun. Ils novs stabiliments, erigi enteifer ils davos dus onns, vegnan a survir egl avegnir all'emproma da muni-ziun ed all'examinaziun da carrs armai.

Cronica october

— *Rapport final dalla gruppa da lavur per ina gasetta romontscha quotidiana.* Quels dis ha la gruppa da lavur Casa Stapfer che ha studegiu las pusseivladads per realisar

ina gasetta romontscha quotidiana presentau siu rapport final. Sco quei ch'ils commembers da quella gruppa han punctuau, duei quei rapport da ca 40 paginas formar ina basa per las discussiuns e las decisiuns che han da suandar ussa par-

der. Po la votaziun de quest atun finir aschia ni aschia, buca tuts san seregurda e buca tuts san beiber ord las fontaunas dellas atgnas experienzas. 50 onns ei in temps de pauc, mo el ei cumpatg gronds avunda per caschunar differenzas e disputs per tut nies avegnir.

Tschei di ei divisiunari Rudolf Cajochen, in um de Ruschein, morts tut anetgamein. Quei trest cass, trests perquei che sia mort ei vegnida anetgamein dad esch en, sorprendend la famiglia, ils amitgs ed ils biars enconuschents dil defunct. Quei trest cass autorisescha en quest liug ina menziun en quei senn:

Ins ha sia idea dils offiziers. Siu maletg, per dir aschia. Quei maletg ei buca fetg differenziaus. Ins ei staus schuldau e mira las caussas empau alla maniera generala — era pervia de certas experienzas.

Mo ual cheu eis ei de constatar quei ch'ei stau remarcabel el cass de divisiunari Cajochen: Ins haveva l'impressiun e saveva verificar, co el sespruava de buca piarder il contact persunal e direct cun «sia glied», cun nossa glied, cun nossas vischnancas. En situaziuns de pasch ed en situaziuns de catastrofes.

Cura ch'in divisiunari patratga ed agescha aschia, lu eis ei era in fatg che mereta ina menziun engrazievla e de respect. Igl ei era ina observaziun agl ur dil temps.

Observaziuns settember

A Turitg han pliras personas sursilvanas exponiu lur products digl art e digl arti-

sanadi, ina summa d'impressiunonta inspiraziun e significaziun. Jeu ni viel ni saiel enumerar quellas ovras ed ovrettas ni lur originalitad ni quei che lur auturs pon empermetter per igl avegnir. Mo igl ei d'allegar duas experienzas: Primo quella presentaziun cumpacta d'ina regiun ch'ei habla de mussar ina fatscha bia pli biala, fina e curesivla che quella che vegn attribuida ad ella per ordinari, quei stigma politic ch'ei per enqualin il sulet mussament d'identitad sursilvana. E lu quei entusiassem ch'in pievel numerus, agens ed jasters, oravontut denton nossa glied giu ella Bassa, ha manifestau durant l'exposiziun e las produziuns musicalas e litteraras che han accompignau l'occurrenza. Enzennas de pasch e satisfacziun, pli bialas e pli autenticas che las pli fermas proclamaziuns de nies temps e sias teorias.

Atun, temps de premis e distincziuns. Ni era buca. Puspei han ils decrets della Regenza, che attribuescha tenor lescha — sin propostas d'ina cumissiun de cultura — premis de different uorden, meinsvart era il premi cantunal de cultura, leventau malaveglia e critica. Ils davos onns ei vegniu criticau che la Regenza concedi buca mintga onn in tal premi, sco sche las prestaziuns ed ils merets dependessen dal calender. Ord quella critica surgescha allura la pretensiun ch'ina autoritad politica procedi tenor principis politics (ch'ei per biars a priori principis buc objectivs) e ch'ei vegni decidiu cun prender risguard dretg e senierster. Cheu viel jeu francar mo ina damonda: Tgei istanza duess lu decider e tgei istanza dess la garanzia ch'ei vegni deci-

tenent la realisaziun d'ina gasetta romontscha quotidiana (mira presentaziun dil rapport GR nr. 82/13-10-1989 e CP nr. 41/13-10-1989.)

— La staziun da Valendau — Sagogn sco decor d'in film engles / american. Il renomau regissur da film Tony Palmer ed il buca meins enconuscent star da film Ben Kinsley ein vidlunder da realisar in niev film cul tetel: *The children* (ils affons). Quei film relata da dus consorts che anflan novas cumponentas da convivenza cun affons. Per realisar quest film han ins duvrau per certas scenas ina cuntrada aunc intacta sco avon ca. 60-70 onns. La Ruin'aulta cun la staziun da Valendau-Sagogn (el film porta ella il num «Palmieri») ha giu la quida da survir sco culissa per certas scenas. Commembers dalla gruppa da teater da Glion han astgau collavurar sco acturs e statists durant quellas scenas (mira GR nr. 83/17-10-1989.)

— *Greva disgrazia da helicopter en la Ruin'aulta*. Mesjamna, ils 18 d'october 1989 ei in helicopter, traversond la Ruin'aulta sut Flem — Trin, collidaus cun in conduct d'electricitad e curdaus ella profunditad en la vischinonza dalla staziun da Trin. Il pilot, in industrial dalla Basa e las duas giuvnas passagieras indigenas, ch'ei vegnidas envidadas dil pilot a quei sgol, han piars lur veta.

— *Incendi a Ruschein*. Gievgia marvegl, ils 19 d'october 1989 ei la scrinaria e lennaria all'entrada dil vitg vegnida devastada totalmein d'in incendi. Ils baghetgs en la vischinonza ein vegni scumpentai, essend ils pumpiers da Ruschein stai ladinamein

al plaz dil barschament. Il donn ei considerabels. Il menaschi occupescha 6-7 luvriers che vegnan uss a stuer sestentar da reconstruir lur basa d'existenza.

— *EX'89 a Mustér*. Per la secunda gada han las interpresas dalla Cadi dau la pusseivladad alla populaziun indigena denton era a visitaders d'ordeifer da prender investa da lur pierta sin ils pli differents secturs economics. Il center sportiv Acla da Fontauna a Mustér ei ina gada dapli semusaus sco in liug ideal per ina tala exposiziun. Rodund 8000 visitaders han dau suatientscha agl invit dils organisaturs ch'ei fetg satisfatgs dalla frequenza e dils resultats acquistai (mira GR nr. 86 ed 87 / 27/31-10-1989).

— *Visprer gigantic a Peiden*. La biala stad ed il cauld atun 1989 han buca mo promoviu la carschen da fluras e plontas (flurs sulegl da varga 4 m altezia) mobein era in svilup extraordinari dils pievels da viaspras. En in gagliner a Peiden ha in tal pievel erigiu in igniv cun dimensiuns extraordinarias, numnadain da 40 cm altezia e 25 cm diameter, pia cun ina circumferenza da 78,5 cm.

— *In reliev dils Reins el museum regional a Glion*. Dapi entgins dis posseda il museum regional in'attracziun tut speziala: in reliev dallas valladas dils Reins (da Domat ensi) tenor las cartas svizras 1 : 25'000. Il creader da quell'ovra, Willi Juchler, ha ils onns 1970-80 impundiu rodund 6000 uras da siu temps liber per crear quei reliev che muossa tuts detagls da nossas valladas. Il reliev da 2,4 x 2,8 m ei deponius en la «Sala terrena» dil museum regional.

diu ed attribuiu premis e distincziuns aschia ch'igl entir mund fuss satisfatgs? Ei dess la pusseivladad de schar decider la cumissiun allegada (e buca mo de schar proponer ella). En quei cass stuess ella era sorprendere la responsablada publica per las decisiuns. Tgei cumissiun vul denton far quei? Tenor mias informaziuns garegia negin la responsablada publica per quei ch'ei vegn adina ed en mintga cass a dar malcuntents.

Igl atun, temps dils cudischs. Jeu lessel esser a Frankfurt per la gronda exposiziun, la fiera de cudischs, las s'entupadas d'auturs, referents e negoziants. Mo igl ei — per uonn — buca stau pusseivel. Igl ei buca mo marveglias, mobein in veritabel basegns. Ils Franzos, mes parents, ein hosps en Tiara tudestga. 50 onns suenter la disgrazia seradunan las duas naziuns entuorn las ovras de lur poets e sribents — quella gada era pervia della historia ed ils historio-grafs. Era quei ei bi.

Atun, era temps dils premis per prestaziuns e merets culturals. Era il temps della discussiuns. Meinsvart sedamondel jeu: Daco regia sin quei camp tonta mala-veglia, tonta speculaziun, tons suspects? Ei vegn cumbinau e schizun manipulau. Per nus Romontschs ein paucas personas leu, nua ch'ei vegn dau la direcziun, nua ch'ei vegn decidiu, tgi e con e tgei. Paucs che decidan, tgeinin dils cudischs seigi staus il meglier ils davos 10 ni 50 onns! In auter ha constatau: 80% dils auturs valan nuot. In sulet ha pretendiu quei. Co nies mund ei pigns cu ei vegn passau giu per ils peis! Ed igl ei bi de star cheu vi sin tschella

riva. Senza esser isolaus. E buc organisaus!

Observaziuns october

In viadi e quater dis en la Toscana, quei ei in cuort, mo bi temps en ina cuntrada ch'ei cunzun igl atun in veritabel benefezi per ils egl e per l'olma de quels che vesan e prendan peda de recepir ruasseivlamein las bellezias e rihezias de quei che s'estenda denter vegnas e mar bunamein infinitamein. Ils èrs, arai danovamein, mintgaton — tgei sorpresa per mia egliada! — schizun pradas verdas, las vegnas, las cipressas ed ils pegnets che stendan lur corps neuasi dals horizons. Las tuors, la miraglia che vul dar perdetga d'in losch e ferm vargau.

Mo atgnamein level jeu nudar enzatgei auter: Quei sentir la distanza, guder las libertads che neschan ordlunder. Ins ei mitschaus dals caums stretgs. Ins capescha che biars han giu quei basegns onns e tschentaners vargai. Richard Wagner ed auters. E ch'els ein turnai en letezia. Gie, ins tuorna puspei leu nua ch'ins ha sia patria. Quei che tegn — malgrad tut — sidretg nosas speronzas.

Da cheu anora san ins haver ses siemis, ses patratgs. La Toscana e las colurs digl atun. Con bi ch'ei sa esser!

Quei vala era per nies viadi a Barcelona, il grond marcau che fa termagls cun la mar, che vul sefar bials sin l'Olimpiada 1992 e che fa — cun buna raschun — valer ses museums, lur Picasso, lur Art Modern e lur insuperabel Gaudi cun

— *Emprem numer dil Fegl ufficial per la Sur-selva.* Ils 3 da november ei cumparius il numer null dil niev Fegl ufficial per la Sur-selva. Quei numer d'emprova ei vegnius suttamess allas suprastonzas communalas dallas vischnauncas sursilvanas ed als inserents potenzials da nossa regiun. Ils avisai han la pusseivladad da dar d'entellir lur giavischs partenent concepziun e fuorma dil niev organ ufficial da publicaziun. A cumparer definitivamain vegn el cun Daniev 1990 (mira GR nr. 88/3-II-1989 e CP nr. 44/3-II-1989).

— *Emprem cuors de repetiziun per romontsch.* Dils 23 d'october tochen ils 11 da november absolvescha la schuldada dil battagliaun 91 lur cuors da repetiziun ella Cadi. Per 1/91 e 11/91 eis ei aschi lunsch in cuors special, ch'in tal vegn per l'emprema gada menaus atras per romontsch, q.v.d. tuttas informaziuns e tuts camonds vegnan dai per romontsch. Quei test duei mussar, schebein ei seigi pusseivel da realisar pli futur formaziuns romontschas ed era d'exequir incaricas militaras sesurvend dil romontsch (mira GR nr. 88 ed 89/3/7-II-1989).

— *Premis da renconuschientscha e promoziun dil cantun Grischun.* Dapi entgins onns surdat la Regenza grischuna el decuors dil meins november il premi da cultura ed il premi da renconuschientscha e promoziun a persunas meriteivlas ed engaschadas sils differents secturs culturals ed artistics. Uonn ha la Regenza buca saviu sedecider da surdar in premi da cultu-

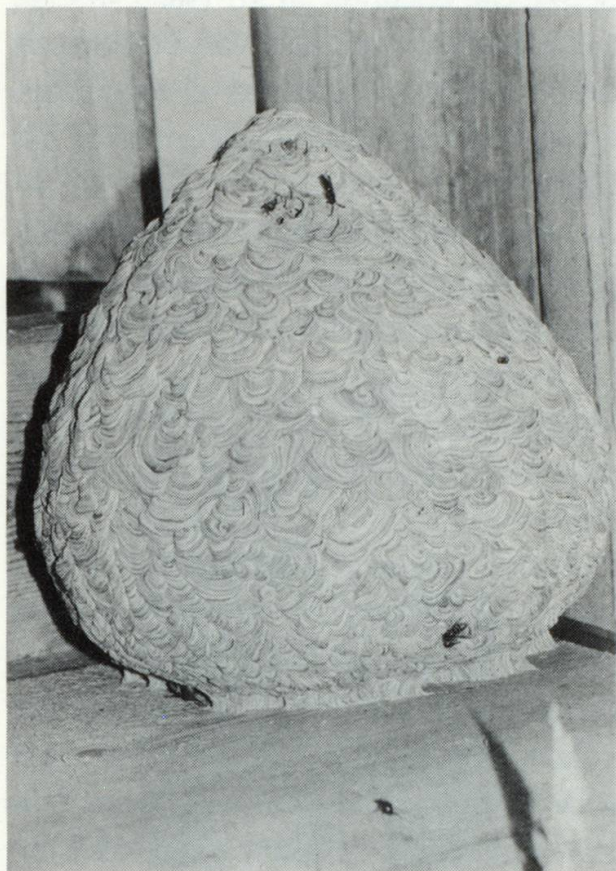
ra. In premi da renconuschientscha ei vegnius daus a las suandontas persunalitads: Ser Vincens Bertogg, Domat; Sur Gion Martin Pelican, Sagogn; Sur Martin Bearth, Rueun; Sur Gieri Cadruvi, Savognin, per lur translaziun dalla Bibla romontscha ecumena; dr. Martin Bundi, Cuera, per sia perscrutaziun dall'istoria grischuna; Hans Danuser-Casal, Cuera, per ses merets per las bibliotecas communalas e bibliotecas da scola el cantun Grischun; Gaspard O. Melcher, Vada/Italia, en renconuschientscha da si'ovra cumplessiva sco artist; Ernst Schweri, Cuera, en renconuschientscha da sia lavur sco pedagog da musica e dirigent da reputai chors grischuns (denter auter era dalla Ligia Grisch, Glion) culs quals el ha reproduciu ovras meisterilas.

In premi da promoziun han obteniu: Claudia Carigiet, pedagoga da teater, Malans; Marcus Casanova, sculptur, Cuera; Luzius Hassler, musicist, Andeer; Oliver Krättli, actur da teater, Cuera; dr. Jörg Simonett historicist, Cuera; Claudio Steier, musicist, Savognin; Miguela Tamò, sculptura/pictura, Cuera.

Ina contribuziun per in'ovra ha la Cuminanza per sault e teater, Tavau, obteniu (mira rapport GR nr. 91/14-II-1989).

— *Professura ordinaria pil romontsch a Friburg.* Da Friburg arrivan las novas aunc buca dil tut uffizialas ch'ei seigi previu da crear sin l'entschatta dil semester d'unviern 1991 ina professura ordinaria per lungatg e litteratura romontscha alla facultad filosofica da l'universidad. Tgi che vegn a surprendre quella professura ei aunc

sias ideas fantasticas che vegnan (Sagra Familia) mai ad esser a fin. Sper tut quei eran las elecziuns naziunalas dils Spagnols ina impurtonta caussa, mo era ina umbriva.

Observaziuns november

*Ual ussa sepreparan ils Confederai per ina decisiun ch'ei en nossas relaziuns ed en nossa historia en plirs graus unica: Dismet-
ter ni mantener l'armada. Crer ch'ei vegni
adina ad esser pasch sin quest mund, ton
sco nos interess tonschan. Ni prevegnir per
esser semtgai. Emoziuns ein en tals temas
inevitablas, stravaganzas enten igl argu-
mentar era. Ei dat schizun emprovas neu
d'autras tiaras. Era la terminologia della
controversa ei buc exnum paun ord nossa*

*frina. Sch'ei fuss mo in avis ed in signal della
pasch? Deplorablamein ei la veta humana
era en nies secul buc aschi semplia ch'ins sa-
vess reducir ils conflicts sin quei tema.*

*Du-
ront che nus secattinein pervia de quella ini-
ziativa crodan ils mirs de crap e quels d'in
trest sistem politic en las regiuns della Euro-
pa orientala. Exteriormein va tut alla ba-
hutta. Biars vegnan strusch a saver decla-
rar la cadenza de quei process. Ei va verbal-
mein vi e neu. Ina fortezia, fundada sin in si-
stem ch'ei politicamein ed economicamein
sco fatgs per il concuors, sballuna. Ussa
vegn ei a semussar, schebein quels che han
encuretg las libertads ein era — cun pazien-
zia e sauna raschun — el cass de construir
realmein quei ch'ei stau entochen ussa gia-
visch, desideri e mo illusiun. Enteifer quels
moviments haiel jeu in sentiment tut aparti
per ils problems della Pologna. Sche mo tuts
vischins della Pologna meritassen tonta
confidanza sco il cancelier della part occi-
dentala della Tiara tudestga. Kohl ei — a
mia idea — era en quella situaziun in ga-
rant.*

*Jeu sundel ual turnaus da Trun, nua ha
giu liug ina radunonza (dieta) publica che
ha vuliu seschar informar e discutir las da-
mondas che pertuccan il lungatg unificau
de scartira «Rumantsch Grischun» (RG).
Mias conclusiuns: Ei quella manifestaziun
pro e contra in mussament che nus Ro-
montschs hagien ton interess per nies lun-
gatg e sia sort? E plinavon: Fuss ei buc indi-
cau ch'ils propugnatur dil RG, che han gie
priu l'iniziativa e che han era la responsa-
bladad per acziuns e reacziuns en caussa,*

buca decidiu. Momentanamein doce-schan dr. Georges Darms e lic. fil. Chasper Pult romontsch all'universitad friburgesa (il davos remplazzond dr. Felix Giger ch'ei seretratgs havend surpriu il post da cauredatur dil DRG). Il post d'assistent vegn occupaus dapresent da lic. fil. Florentin Lutz.

— *Dieta dalla Romania a Trun*. Sonda ils 18 da november ein ils Sursilvans seradunai en grond diember per discussiunar la damonda dil rumantsch grischun. La radunanza ei vegnida aviarta ed introducida dil president dalla Romania Gion Tumasch Deplazes. Dr. Iso Camartin ha referiu per il RG e dr. Donat Cadruvi encunter quel. La discussiun ch'ei suondada silsunter ei vegnida menada da mistral Faustin Carigiet. Discussiun ha ei denton dau negina. Enzaconts adversaris dil RG han cun lur liungs votums occupau gl'entir temps a disposiziun, aschia ch'il «pievel» ha giu negina caschun da s'exprimer, ni pro ni contra (mira rapport GR nr. 93/21-II-1989).

— *Votaziuns federalas e cantunalas dils 26 da november 1989*. Ils votants han giu da prender posiziun viers treis impurtonts projects, dus federals ed in cantunal:

Ils projects federals:

1. Iniziativa dil pievel per ina Svizra senz'armada: refusada cun 24'194 Gie encunter 50'024 Na (Svizra 1'052'218 Gie encunter 1'903'797 Na)

2. Iniziativa dil pievel per tempo 130/100: refusada cun 23'177 Gie encunter 50'917 Na (Svizra 1'125'960 Gie encunter 1'835'642 Na)

Il project cantunal: Prolungaziun dil temps

d'uffezi per deputai, derschaders e mediators circuitals.

La midada dalla constituziun cantunala ei vegnida acceptada mo magramain cun 31'571 Gie encunter 31'411 Na.

La midada dalla lescha davart il diever dils dretgs politics perencunter ei vegnida refusada cun 31'438 Na encunter 31'237 Gie.

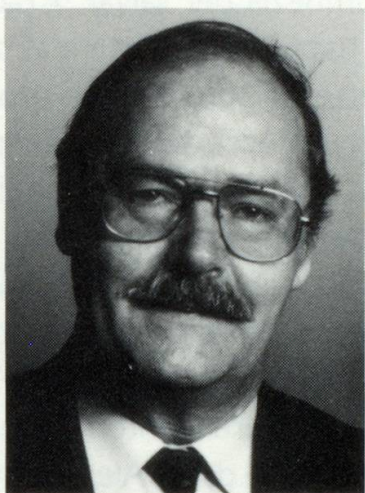
Cunquei che la disposiziun en la constituziun ha la preferenza viers quella en la lescha ei la prolungaziun d'uffeci sin treis onns vegnida acceptada. Allas votaziuns federalas han 68,6 pertschien dils votants priu part, alla cantunala ferm 58 pertschien.

— *Tujetsch refusa in project per in'ovra hydraulica*. Ils votants dalla vischnaunca da Tujetsch han refusau, dumengia ils 26 da novemer 1989 claramain in project che vuleva utilisar ina dallas davosas auas aviartas en Tujetsch, numnadamain dalla Val Milar, cun 654 Na encunter 165 Gie.

— *Dr. Luregn Mathias Cavelty daventa president dil cussegl dils stans*. El ei il siatavel Grischun ed il secund Romontsch che contonscha quei ault post politic a Berna. Las autoritads ed il pievel da Cuera han beneventau ed undrau igl ault magistrat mesjamna, ils 29 da november, ferton ch'ils convischins da Schluein han festivau lur conburgheis sonda, ils 9 da december (mira rapportaschas GR nr. 95, 96, 98/28-II/1/12-12-1989).

— *Ina Sursilvana en la suprastanza dil Cussegl svizzer da musica*. A caschun dalla radunanza da delegai dils 4 da november 1989 ad Aarau ei Margrita Deplazes-

schessen reger enviers quels che han dubis e resalvas e che fan schizun opposiziun neu da lur principis, ina gronda liberalitad? Era per che quei tec unitad, che regia aunc denter nus (la scena romontscha ei infiltrada da politicas bia pli fetg che quei ch'ins lai valer), mondi buc alla malura. E la finfinala: Eis ei aschi grev de definir las applicaziuns dil RG — co e cum e nua? — de maniera obligonta? Tut ei (era en quei punct central) zugliau en las neblas dil malguess, dil maldefiniu. Deplorablamein.

Observaziuns december

Sche jeu legel poesias «modernas», sesentel jeu buc adina habels de capir la muntada dils plaids e de lur construcziuns — e lu sedamondel jeu, tgei funcziun che quei lungatg hagi. E da l'auter maun sedamondel jeu, tgei che quei munti, cura ch'igl agen lungatg daventa sempels e forsa memia transparents. Forsa vegn Pier Paolo Pasolini, igl eminent criticher talian, en agid a mi, el che manegia: Il lungatg il pli liber, quel che ha fatg il pli grond progress e ch'ei libers dals

cadenatschs dellas convenziuns, quei ei in lungatg per tuts e buc in idiom secret de literats che fan experiments.

In lungatg per tuts? Malgrad Pasolini: Tgei ei quei per il cass concret?

Ins ei adina vidlunder.

Andrej Sacharow ei morts. Quel della resistenza e quel della bumba e quel ch'ei numnan ussa il bab de Perestrojka. — E tgei fan ei senza el?

Alla fin de quei onn sepresentan buca nossas damondas secundaras, quellas de nosa persuna e de nosa societad, davontier. Igl ei anzi quella: Tgei schabegia en la part orientala della veglia Europa, ussa che systems crodan, che regenzas s'enclinan, che partidas vegnan buc identificadas pli cun l'autoritad dil stadi?

Quella Europa ei en moviment. Ei va buca, sco entgins sribents de quellas tiaras manegian aunc adina, per restaurar igl uorden social e politic dil socialissem. Ei va per causas pli semplas e concretas e necessarias: La libertad humana, persunala e politica — e la pusseivladad de viver.

Quei fussi per la fin digl onn turbulent che senumna igl onn 1989.

Derungs, Rabius, vegnida elegida honorificamein en la suprastanza dil Cussegl svizzer da muscia (mira GR nr. 96/1-12-1989).

Cronica december

— *In'ovra da Toni Halter en rumen.* La novella «Fein selvadi» dil sribent lumnezian ei dacuort cumparida en in'ediziun rumena cun differentas raquintaziuns ord tuts lungatgs neolats. Il tetel rumen dalla novella sursilvana secloma: Fîn salbatic (mira GR nr. 98/8-12-1989).

— *La Romania sco editura d'ina cassetta e d'in CD cun canzuns romontschas.* Che la Romania edescha cudischs ei ina veglia tradiziun a secapescha da sesez. Dacuort ha ella denton ediu ina cassetta ed in CD (Disc cumpact) cun buca meins che 19 canzuns da poets e cumponists romontschs. Las canzuns sut il tetel «Schibettas» vegnan interpretadas dallas soras Letizia, Angelica, Judith e Rosvita Scherrer, che vegnan accumpignadas per part bravurusamain da lur frar Clau Scherrer (mira presentaziun dall'ovra GR nr. 99/12-12-1989).

— *Grammatica sursilvana.* Tier la casa editura per mieds d'instrucziun, Cuera, ei cumparida per il di da Sontgaclau ina nova e voluminusa grammatica sursilvana. Igl autur ei dr. Arnold Spescha, Pigniu/Cuera. Ina tala grammatica ei vegnida desiderada gia daditg e tut quels che han spitgau vess sin ella, san bien grau agl autur per sia

excellenta ovra (mira presentaziun en GR nr. 99/12-12-1989).

— *La Talina ha 50 onns.* L'anteriura periodica studentica dalla Romania, oz edida dalla Romania da giuventetgna, ha contonschiu la vegliadetgna respectabla per ina periodica romontscha da 50 onns (mira commemoraziun en GR nr. 100/15-12-1989).

— *Radunonza da delegai dalla Romania a Vignogn.* Sonda, ils 16 da december 1989 ein ils delegai dalla Romania seradunai en la Val Lumnezia per salvar la radunonza annuala usitada. Las tractandas statutari-cas, rendaquen, preventiv e program da lavur, ein vegnidas deliberadas speditivamein. Ina viva discussiun ha il diever dil RG caschunau. Ils delegai han la finala refusau d'acceptar per mauns dalla Ligia Romontscha la resoluziun stada prida d'ina radunonza publica dils 14 d'avrel 1989 a Glion. Perencunter han els acceptau ina proposta da dr. Alexi Decurtins da suttametter alla LR il giavisch da crear ina cumissiun neutrala che duei funcziunar sco gremi consultativ pertuccont l'applicaziun dil rumantsch grischun (mira GR nr. 101/19-12-1989 e GR nr. 102/22-12-1989).

— Al Hot-Pot-Festival a Berna ha la gruppa sursilvana Hades contonschiu ensemen cun ina gruppa turitgesa in emprem rang en ina concorrenza da «rock». Quella gruppa obtegn aschia la caschun da dar in concert pli grond a Berna el decuors digl onn 1990.

